

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ НАСЕЛЕННЯ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

А. В. Кустовська, доцент,

Є. О. Кустовський, студент,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Епосі науково–технічного прогресу властивий процес інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, що є якісно новим рівнем антропогенної дії на довкілля, при якому досягнення науки і техніки спрямовані на підвищення рівня виробництва харчових продуктів, передовсім, – рослинних. Це, у свою чергу, породило іншу проблему – необхідність забезпечення продовольчої та хімічної безпеки і високої якості продуктів харчування.

Досліджуючи проблему продовольчої безпеки України, Джурик Н. Р. та ін. [1, с.189–195] зазначають, що вирішення цього питання неможливе без забезпечення якості та безпечності харчових продуктів. Концепція продовольчої безпеки країни повинна охоплювати задоволення фізіологічних потреб населення у безпечних, поліфункціональних, високоякісних продуктах харчування відповідно до медичних рекомендацій, екологічних умов та індивідуального стану людини. Одним із шляхів досягнення продовольчої безпеки є суворе дотримання санітарно–гігієнічних вимог, технологічних інструкцій, рецептур, режимів обробітку, зберігання, транспортування, реалізації сировини і готової продукції. Таким чином, якість – один з основних аспектів продовольчої безпеки. Для вирішення цієї проблеми необхідно створити систему безпеки, яка дає змогу запобігти ризику отримання неякісної продукції [1, с. 194]. На думку авторів, це

можливо здійснити за умови: вдосконалення методології оцінки якості харчових продуктів і продовольчої сировини; переходу від контролю готової продукції до контролю на стадії її виробництва на всьому технологічному ланцюгу; розроблення системи прогнозування показників якості; розроблення, освоєння і впровадження системи інтегрального контролю сировини і харчових продуктів, застосування високоефективних методів контролю; розроблення методик якісного і кількісного аналізу ризику порушення функціонування технологічних систем, які погіршують якість продукції, що виготовляється [1, с. 195].

Однак, на нашу думку це питання неможливо вирішити ще без однієї важливої складової – екологічної освіти на всіх рівнях та підвищення рівня поінформованості населення про безпеку продуктів харчування та шляхи зниження можливих ризиків. Це можливо реалізувати як на рівні загальноосвітньої школи, так і на рівні освіти у вищих навчальних закладах при підготовці бакалаврів та магістрів різних спеціальностей і напрямів підготовки: екологів, біологів, вчителів біології та валеології, агрономів тощо та висвітлення цієї проблеми в засобах масової інформації.

Останніми роками з'явився великий інтерес до надлишкових кількостей нітратів у продуктах харчування і до тих порушень у стані здоров'я людини, які можуть бути викликані нітратним забрудненням рослинних продуктів харчування.

Розглянемо можливі шляхи підвищення продовольчої безпеки на прикладі проблеми нітратного забруднення продуктів харчування: овочів та фруктів.

Як свідчить практика, випадки, коли вміст нітратів у рослинних продуктах перевищує допустимі рівні, трапляються нерідко. Це пов'язано, насамперед, з високою варіабельністю вмісту нітратів у рослинах, невідпрацьованістю технологій одержання рослинних сільськогосподарських продуктів стосовно проблем підвищеного вмісту нітратів з різноманітними порушеннями при вирощуванні сільськогосподарських рослин та іншими причинами. Це стало підставою для розробок, які дозволили б, з одного боку, дати рекомендації щодо зменшення вмісту нітратів у таких продуктах, з іншого боку, визначити шляхи їх використання.

Вміст нітратів у рослинних продуктах розподіляється нерівномірно. Наприклад, у вегетативних частинах рослин їх на 60–80% менше, ніж у генеративних. Варто зазначити, що найбільша кількість нітратів містять тканини, що багаті на судинно–провідні системи і розміщені ближче до кореня. Так, вміст нітратів у листках петрушки, селери на 50–60% нижчий, ніж у стеблах; у листкових

пластинках білокачанної капусти він на 30–40% нижчий, ніж у листових черешках, і на 60–70% нижчий, ніж у качанах; у листових пластинках салата на 40–50% нижчий, ніж у листових черешках. Кількість нітратів у поверхневій частині моркви на 80% менша, ніж у внутрішній. Також, необхідно зазначити, що рівень їх залежить від етапу онтогенезу у молодих рослин: так у молодих рослин вміст нітратів в середньому на 50–70% вищий, ніж у зрілих. Таким чином, використовуючи в їжу ті частини рослин, які містять найменшу кількість нітратів (вони ж містять і більше поживних речовин – білків, вуглеводів, вітамінів тощо), можна зменшувати надходження їх з перерахованими продуктами майже вдвічі.

Інформуючи учнів та студентів про вміст нітратів у харчових продуктах, варто наголосити, що він залежить від біологічних особливостей певних видів рослин. В овочевих культурах найбільше нітратів міститься в зелені (петрушці, кропі, шпинаті, салаті тощо), коренеплодах (у редисі, редьці, червоному буряку, меншою мірою у моркві). Порівняно мало накопичують нітрати томати і картопля. Проміжне місце між цими двома групами займають огірки та капуста білокачанна. Ранні овочі (овочі з коротким вегетаційним періодом) містять нітратів більше ніж пізні. Як правило концентрація нітратів в овочах захищеного ґрунту (тепличних) через фізіологічні особливості та специфічні умови вирощування їх (підвищену вологість, дефіцит світла та ін.) більша, ніж в овочах відкритого ґрунту.

Відносно мало накопичують нітрати фрукти та овочі. Крім того, вміст нітратів у рослинах залежить також від періоду циклу їх розвитку. Так, у перший період – проростання насіння – нітрати містяться в рослинах у мінімальній кількості, або зовсім відсутні. Але в цей період розвитку рослина рідко вживається у харчування людей і тому цей факт не становить практичного інтересу. Інша справа, другий період розвитку – цвітіння – коли рослину широко використовують у раціоні харчування. А саме в цей період у ній міститься багато нітратів. У третій період – цвітіння і запліднення – рослина потребує великої кількості нітрогену для формування плодів або насіння. Надмірний запас нітратів, що знаходиться у тканинах рослини, поступово вичерпується в міру збільшення сухого залишку.

Чинники, які впливають на вміст нітратів у рослинах: дефіцит світла, спека, холод, засуха, застійне перезволоження, нестача або надмір елементів живлення (насамперед нітрогену, калію, фосфору) включаючи мікроелементи (молібден та ін.), а також несприятливе співвідношення живильних елементів, ущільнення ґрунту, слабка

біологічна активність, кислотність ґрунту, ураження хворобами і шкідливими мікроорганізмами, механічне ушкодження, застосування засобів захисту рослин, що порушують їх ріст (передусім гербіцидів), відхилення від агротехнічних оптимальних строків обробки [3, с. 12–24].

Аналіз літературних джерел щодо накопичення нітратів в овочевих продуктах показав, що зменшити вміст нітратів у овочах та фруктах можна шляхом: вимочування очищених продуктів, при варінні овочів, у разі їх тушкування, смаження, застосовуючи різні види консервування, а також зберігаючи овочі у спеціальних овочесховищах, де підтримується постійна температура і вологість.

Результати експериментальних досліджень, проведених під керівництвом кандидата біологічних наук доцента Кустовської А. В. протягом 2016–2018 рр. за допомогою нітратоміра «SOEKS» у лабораторії фізіології, біохімії та екології рослин НПУ імені М.П. Драгоманова показали, що рання овочева продукція є багатою на нітрати. Так, за результатами дослідження виявилось, що значне перевищення вмісту нітратів спостерігається у кабачках звичайних, придбаних у супермаркеті, їх там більше від допустимої норми на 330 мг/кг, а на ринку – на 320 мг/кг; редьці посівній, придбаній у супермаркеті, перевищення нітратів становить 256 мг/кг, а на ринку – 260 мг/кг;

Незначне збільшення спостерігається у винограді з супермаркету, що становить 66 мг/кг, що більше допустимої норми на 6 мг/кг, а в придбаному на ринку – на 4 мг/кг; у груші звичайній, придбаній на ринку, допустима норма перевищена на 3 мг/кг; у суниці мускусній, придбаній у супермаркеті, вміст нітратів перевищує норму на 7 мг/кг, а придбаній на ринку – на 5 мг/кг.

Зберігаючи овочі протягом декількох місяців, було зафіксоване зменшення нітратів у наступному співвідношенні:

– за 1 місяць зберігання: нітратів у кабачках стало менше на 1,5%; у помідорах – на 6%; у редьці посівній – на 0,7%; у винограді – на 3,5%; у суниці – зменшення нітратів на 5% від вихідного вмісту;

– за 2 місяці зберігання: у молодій картоплі вміст нітратів став меншим на 6,5%;

– за 3 місяці зберігання: у яблуках вміст нітратів зменшився в середньому на 16%;

– за 4 місяці зберігання: у картоплі спостерігається зменшення нітратів на 27%; у буряку – на 9,5%; у цибулі ріпчастій – на 15,5%; у редьці білій – на 31%; у моркві посівній – на 14,4%; у капусті городній – на 13,5%.

Результати експериментального дослідження показали, що при зберіганні овочів вміст нітратів зменшується. Наприклад, при зберіганні картоплі в квітні вміст нітратів зменшився на 28,08% порівняно з вихідним вмістом, моркви – на 65,29%, цибулі ріпчастої – на 14,3%, буряка – на 23,84%, капусти – на 35,36%, помідорів – на 36,74% [2, с. 75].

Таким чином, поширення інформації про хімічне (зокрема, нітратне) забруднення продуктів харчування та шляхи зниження його рівня дозволить підвищити рівень продовольчої безпеки в Україні.

Список літератури

1. Джурик Н. Р., Майкова С.В., Сусол Н. Я., Ковальчук М. П., Гаврилишин В. В. Продовольча безпека України .– Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.4.– С.189–195

2. Даць А. В. Динаміка вмісту нітратів в овочевих культурах залежно від термінів зберігання // ОСВІТА ТА НАУКА у ВИМІРАХ ХХІ СТОЛІТТЯ: матеріали звітної–наукової конференції студентів 11–15 квітня 2016 р. / Факультет природничо–географічної освіти та екології. – К.: Вид–во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016.– 220 С. 75-76

3. Циганенко О. І. Нітрати у харчових продуктах – К.: Здоров'я, 1990. – С. 12–34.